

УДК 351.74/.76:341

О.І. Бочек,
здобувач ДНДІ МВС України

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ТА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПОЛІЦІЄЮ З ПІДТРИМАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ

У статті проаналізовано міжнародні стандарти застосування сили та вогнепальної зброї поліцією з підтримання правопорядку. Досліджено основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї та правозахисні стандарти правильної поведінки для правоохоронних органів. У статті приділено увагу обов'язку посадової особи з підтримання правопорядку у випадку, коли застосування сили чи вогнепальної зброї є неминучим. Розглянуто приклади застосування зброї нелетальної дії для боротьби з вуличними акціями в деяких країнах світу.

Ключові слова: застосування сили та вогнепальної зброї, поліція, посадова особа, Основні принципи, Кодекс поведінки.

В статье проанализированы международные стандарты применения силы и огнестрельного оружия полицией по поддержанию правопорядка. Исследованы основные принципы применения силы и огнестрельного оружия и правозащитные стандарты поведения для правоохранительных органов. В статье автор уделил внимание обязанностям должностного лица по поддержанию правопорядка в случае, когда применение силы или огнестрельного оружия неизбежно. Рассмотрены примеры применения оружия нелетального действия для борьбы с уличными акциями в некоторых странах мира.

Ключевые слова: применение силы и огнестрельного оружия, полиция, должностное лицо, Основные принципы, Кодекс поведения.

Paper analyzes the international standards for the use of force and firearms by the police to maintain law and order. The basic principles of force and firearms and human rights standards of proper conduct for law enforcement officials are stated. The author pays attention to the official duty to maintain law and order in the case when the use of force and firearms is unavoidable. Examples of the use of non-lethal weapon to combat street protests in some countries are given.

Keywords: use of force and firearms, police, official, basic principles, Code of Conduct.

Етичні засади діяльності поліції у сфері підтримання правопорядку закріплені в міжнародно-правових документах, що визначають статус поліції, основні принципи її організації, підпорядкування, які безпосередньо регламентують поліцейську діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання силою, використання тортур тощо. Запозичення міжнародних та європейських стандартів у національне законодавство України та їх реалізація в практичній діяльності поліції впливатиме не лише на рівень розвитку правової держави, а й на підвищення міжнародного та європейського іміджу нашої країни.

Науковим розробкам щодо функціонування правоохоронних органів та застосування поліцією сили й вогнепальної зброї присвячені роботи таких фахівців,

як А.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, Є.О. Безсмертний, В.В. Богуцький, В.П. Віденко, І.П. Голосніченко, М.М. Дорогих, В.Ф. Захаров, В.О. Заросило, А.І. Каплунов, Л.В. Коваль, Ю.М. Козлов, В.К. Колпаков, М.В. Корнієнко, Ю.Ф. Кравченко, Н.Т. Куц, М.І. Мельник, В.І. Олефір, В.Ф. Остапенко, Л.Л. Попов, Ю.І. Римаренко та ін.

Метою цього дослідження є аналіз міжнародних стандартів застосування вогнепальної зброї та сили посадовими особами з підтримання правопорядку.

Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення правопорядку базується на відповідних загальноєвропейських стандартах. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (далі – Кодекс поведінки) [1, с. 5], прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 року, виступає методологічною основою і документом, що визначає принципові положення, сутнісне трактування деонтологічних норм та стандартів у сфері забезпечення правопорядку. Кодекс поведінки зазначає, що характер функцій з підтримання правопорядку й те, яким чином це здійснюється, безпосередньо впливає на стан життя окремих осіб, а також всього суспільства загалом.

Другим за значенням міжнародним правовим актом, що регулює застосування вогнепальної зброї та сили, є “Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку” (далі – Основні принципи), прийняті 27 серпня – 7 вересня 1990 року Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушеннями. Цей документ розроблений з метою надання допомоги державам – членам ООН у здійсненні їх завдань щодо забезпечення і сприяння виконанню відповідної ролі посадовими особами з підтримання правопорядку. Принципи зазначають, що підтримка правопорядку часто носить небезпечний характер, що загроза життю або безпеці посадових осіб з підтримання правопорядку є загрозою стабільності суспільства в цілому. У той же час, вони встановлюють жорсткі правила застосування сили і вогнепальної зброї.

Варто наголосити, що міжнародне законодавство з прав людини є юридично обов'язковим для всіх держав-членів та їх представників, включаючи посадових осіб з підтримання правопорядку.

Права людини є законним предметом міжнародного права і міжнародного контролю. Посадові особи з підтримання правопорядку зобов'язані знати і застосовувати міжнародні стандарти з прав людини.

У преамбулі цього міжнародного документа зазначено, що:

по-перше, робота посадових осіб з підтримання правопорядку має істотну соціальну важливість;

по-друге, загроза життю і безпеці посадових осіб з підтримання правопорядку має розглядатися як загроза стабільності суспільства загалом;

по-третє, посадові особи з підтримання правопорядку грають важливу роль у захисті права людини на життя, свободу і безпеку;

по-четверте, посадові особи з підтримання правопорядку можуть застосовувати силу тільки в разі крайньої необхідності й тією мірою, в якій це потрібно для виконання їхніх обов'язків.

Під “посадовими особами з підтримання правопорядку”, згідно зі статтею 1 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, розуміються всі служники закону, як призначені, так і обрані, які виконують поліцейські функції, а особливо функції щодо затримання правопорушників. До посадових осіб з підтримання правопорядку належать також співробітники військових властей чи державних сил безпеки, які виконують поліцейські функції [1, с.7].

Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї

Законність: закони, підзаконні акти та правила мають чітко регламентувати, за яких обставин поліція може застосовувати силу і яке обладнання їм дозволено застосовувати для цього.

Необхідність: будь-яке застосування сили має бути абсолютно необхідним для поліцейської операції та/або виконання поліцейських завдань (арешт, зупинення злочину тощо).

Пропорційність: застосування сили має бути пропорційне серйозності порушення та законним цілям правозастосування, яких треба досягти.

Підзвітність: держави та правоохоронні органи зобов'язані ефективно розслідувати випадки та притягати до відповідальності працівників, в т.ч. вищих офіцерів, які видавали накази.

Обережність: принцип обережності вимагає вжиття всіх можливих заходів з планування, підготовки та проведення операцій під час масових заходів, щоб уникнути застосування сили або, якщо застосування сили не уникнути, щоб мінімізувати його шкідливі наслідки. Якщо сила застосовується в умовах, коли цього можна було обґрунтовано уникнути, держава несе відповідальність за невжиття належних заходів безпеки.

Поступова деескалація: озброєння й тактика мають забезпечувати диференційоване реагування та деескалацію напруженості. Тому видача вогнепальної зброї правоохоронцю, який не має нелетальної альтернативи кийку, неприпустима.

Диференційоване застосування сили, за правильного підходу, дозволяє поліцейському дотриматися принципів пропорційності та необхідності.

Повноваження застосовувати силу нерідко розглядається як відмінна характеристика поліції: поліція має право застосовувати силу на законній підставі в цілях підтримки правопорядку, тоді як інші представники населення найчастіше можуть вдаватися до сили виключно в цілях самооборони. Такі повноваження часто називають “монополією поліції на застосування сили” в мирний час. [2] Саме виключне право на застосування сили ставить поліцію в особливе, що потребує підвищеної уваги, положення в рамках державної системи, що створює необхідність в адекватних механізмах контролю для попередження зловживань [3].

Слід зазначити, що Основні принципи містять Загальні і Спеціальні положення, які повинні бути прийняті до уваги урядами держав – членів ООН, дотримані в рамках свого національного законодавства і доведені до відома посадових осіб з підтримання правопорядку (поліції), а також інших осіб, таких як судді, працівники прокуратури, юристи, працівники виконавчої влади та законодавчої влади і населення в цілому.

Окрему групу документів, які містять деонтологічні засади діяльності поліції, становлять ті, що прийняті правозахисними організаціями. Так, Міжнародна Амністія спільно з поліцейськими та експертами з різних країн розробили та затвердили у грудні 1998 року (м. Лондон, Велика Британія) Десять правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів. Ці статті базуються на відповідних положеннях ООН і стосуються правоохоронних органів, кримінальних процедур і прав людини. Стандарти 3–5 вимагають:

- не застосовувати силу, за винятком тих випадків, коли це зумовлено суворою необхідністю, та завжди намагатися робити це в мінімальному обсязі;
- уникати застосування сили проти незаконних, але мирних зібрань. Розганяючи зібрання із застосуванням насильства, силу слід застосовувати у мінімальному обсязі;

– смертоносну силу застосовувати лише там, де це абсолютно неминуче, щоб врятувати своє життя або життя інших людей [4, с. 22].

Згідно з Основними принципами уряди і правоохоронні органи розробляють широкий арсенал засобів і забезпечують посадових осіб з підтримання правопорядку різними видами зброї та боєприпасів, які дають змогу диференційовано застосувати силу та вогнепальну зброю. До них належить розробка видів зброї, що не призводять до смерті, але нейтралізують, які застосовуються в належних ситуаціях з метою дедалі більшого звуження сфери використання засобів, здатних вбити чи поранити. З тією ж метою необхідно також мати можливість оснащення посадових осіб з підтримання правопорядку для їхнього самозахисту таким спорядженням, як щити, каски, куленепробивні транспортні засоби для зменшення необхідності використання будь-якої зброї.

Посадові особи з підтримання правопорядку під час здійснення своїх функцій, наскільки це можливо, використовують ненасильницькі засоби до змушеного застосування сили чи вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу та вогнепальну зброю лише в разі, коли інші засоби є неефективними чи не дають будь-яких надій на досягнення очікуваного результату.

У всіх випадках, коли застосування сили чи вогнепальної зброї є неминучим, посадові особи з підтримання правопорядку:

- проявляють стриманість у такому застосуванні сили і діють відповідно до рівня серйозності правопорушення і тієї законної мети, яка має бути досягнута;
- зводять до мінімуму можливість спричинення шкоди, нанесення поранень та зберігають людське життя;
- забезпечують надання медичної та іншої допомоги будь-яким пораненим чи постраждалим особам у найкоротший термін;
- забезпечують інформування рідних чи близьких друзів поранених чи постраждалих осіб у якомога коротший термін.

Якщо застосування посадовими особами з підтримання правопорядку сили чи вогнепальної зброї призводить до поранення чи смерті, вони терміново повідомляють про це вище керівництво.

Уряди забезпечують настання покарання за довільне чи зловмисне застосування сили чи вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку відповідно до їхнього закону як кримінальний злочин. [1, с. 30–31].

Для боротьби з вуличними акціями в різних країнах розроблений цілий арсенал несмертельної зброї. При цьому однією з основних вимог до такої зброї залишається гуманність – навіть найбільш агресивних демонстрантів намагаються затримати без застосування надмірної сили та спецзасобів з фатальним результатом. Адже у будь-якої несмертельної зброї бувають осічки.

Так, влада Бостона (Сполучені Штати Америки), наприклад, навідріз відмовилася від використання зброї, спорядженої гумовими кулями, після того, як у 2004 році під час святкування перемоги футбольної команди Red Sox над її нью-йоркськими суперниками поліцейські випадково вбили молоду дівчину. Після того, як поліцейське управління міста було змушене виплатити батькам загиблої студентки більше \$ 5 млн, поліцейським заборонили застосовувати пневматичну зброю для припинення вуличних заворушень. Тепер у Бостоні під час проведення масових заходів порядок забезпечують наряди кінної поліції, озброєні перцевими аерозолями.

Фатальну роль гумові кулі зіграли і для двох французьких демонстрантів, вбитих поліцейськими ще на початку 80-х років. Крім того, кілька років тому в Варшаві поліцейські “випадково” обстріляли демонстрантів свинцевими кулями.

Прокуратура навіть завела справу за фактом того, як “бойові” мисливські кулі виявилися у поліцейських.

Помилилася і данська поліція. На початку березня 2007 року вона використала під час розгону протестувальників проти закриття молодіжного культурного центру в Норребро (Данія) небезпечний для життя людей газ. У разі прямого потрапляння в організм він міг призвести до смертельного результату, і тільки завдяки щасливому випадку ніхто серйозно не постраждав. За словами представника прес-служби поліції Копенгагена Флеммінга Стіна Мунка, газ був використаний “помилково”.

Таким чином, беручи до уваги зазначене, можна зробити висновок, що поліція в демократичних країнах світу спрямовує свою діяльність на забезпечення прав і свобод людини, спрямованих на попередження, профілактику порушень прав і свобод людини, запроваджуючи нові методи та засоби.

Під час підготовки Закону України “Про Національну поліцію” були враховані міжнародні, в тому числі європейські, стандарти поліцейської діяльності, відображені у Кодексі поведінки службовців органів правопорядку ООН від 1979 року, Основоположних принципах застосування сили і вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку ООН від 1990 року, які як “авторитетні”, загально визнані міжнародним співтовариством документи закріплюють основні деонтологічні стандарти забезпечення правопорядку.

Водночас постає необхідність в додатковому дослідженні міжнародних стандартів діяльності поліції з підтримки правопорядку, особливо із застосуванням сили та вогнепальної зброї, для подальшого вдосконалення національного законодавства, яке б відповідало стандартам демократичної держави з дотриманням прав та свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку : документально-джерелознавчий довідник // упоряд. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.Г. Кириченко. – К., 2002. – 128 с.
2. *Комаров С.А.* Основи держави і права : система права : механізм захисту прав людини : Законність і порядок // С.А. Комаров. – М., 2009. – 384 с.
3. *Ледахов І.А.* Міжнародне гуманітарне право і захист прав людини // І.А. Ледахов. – М., 2009. – 385 с.
4. *Гіда Є.О.* Деонтологічні засади діяльності поліції та їх закріплення у міжнародно-правових документах / Є.О. Гіда // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Випуск 25. – 2014. – С. 20–23.

Отримано 20.03.2017